

ПОХОВАННЯ З ОТВОРАМИ ВІД ЖЕРДИН У ЯМНІЙ КУЛЬТУРІ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті розглянуто своєрідну групу ямних поховань, які характеризуються наявністю отворів на дні, стінках чи уступі могили. Всебічний розгляд цих поховань дозволяє констатувати їх соціально неординарний характер, а також зробити припущення, що отвори були залишками дерев'яних конструкцій, які імітували житла. Запропоновано можливі варіанти реконструкцій різних типів жител степового населення ямного часу.

Серед поховань ямної культури Північно-Західного Причорномор'я є значна група комплексів, які вирізняються наявністю отворів, розташованих на дні або стінках поховальної камери чи уступі¹. У згаданому регіоні відомо 141 таке поховання, що становить 7 % однокультурних комплексів (рис. 1). На перший погляд, виготовлення цих отворів не потребує значних трудових затрат, вони не є такими виразними, як деякі інші прояви поховального обряду, проте розгляд цієї групи комплексів викликає певний інтерес.

Зазначені отвори у розрізі мали конусоподібну або циліндричну форму. Розташовані вони найчастіше вертикально, у деяких випадках — під певним кутом до дна поховальної камери. Їх діаметр коливається від 1 до 15 см; при цьому 63 % поховань мали отвори діаметром до 5 см, 30 % — від 6 до 10 см. Глибина отворів сягає 25 см; 50 % мали глибину 6—10 см. У деяких похованнях в отворах простежено залишки деревини (Кетроси, 1/5; Рошкани, 1/1; Тараклія, 10/18; Трапівка, 6/7).

Залежно від розташування отворів поховання можна розділити на групи, три з яких репрезентовано поодинокими комплексами, а одну — одним похованням (рис. 2—4).

1. Отвори містилися тільки на уступі — 3 поховання: Семенівка, 8/5 (рис. 3, 7); Семенівка, 14/12 (рис. 4, 1); Червоний Яр, 1/5 (рис. 2, 31).

2. Отвори зафіксовано на стінках та на уступі — 1 поховання: Білолісся, 3/24 (рис. 2, 33).

3. Отвори на дні поховальної камери та на уступі — 4 комплекси: Кетроси, 1/8 (рис. 4, 7, 8); Городне, 13/6 (рис. 2, 26); Трапівка, 6/18 (рис. 3, 3); Петрешти, 3/9.

4. Отвори на дні та біля бортів поховальної камери — 3 комплекси: Холмське, 1/7 (рис. 2, 22); Корпач, 2/15 (рис. 2, 23); Корпач, 3/2 (рис. 2, 24). Усі інші поховання з отворами являють собою різноманітні варіанти розміщення останніх на дні поховальної камери (129 випадків).

Найчастіше отвори на дні поховальної камери дослідники вважають ямками від стовпчиків, які підпирали перекриття². З нашого погляду, таке застосування стовпів навряд чи було технічно виправданим, адже перекриття було покладено на рівні стародавнього горизонту, довжина його складових частин перевищувала відповідний параметр ями, тобто кінці деревин спиралися на ґрунт за межами могили, й використання додаткових опорних конструкцій було даремним. До того ж за великих параметрів могильних ям доцільним було підпирати центральну частину перекриття, проте отвори спрямовані до периферії камери. У деяких похованнях діаметр отворів становить 2—5 см; малоімовірно, що такі тонкі стовпчики суттєво скріплювали конструкцію перекриття й могли бути необхідними технічними елементами. У трьох випадках (Струмок, 5/3; Корпач, 2/11, 3/1) стінки поховальної камери були похилими й верхні краї ями нависали над отворами у дні; кільки у цих випадках ніяк не могли підтримувати перекриття (рис. 3, 1). У деяких похованнях, наприклад Холмське, 1/7; Жовтий Яр, 2/13, 3/7; Трапівка, 6/7 (рис. 4, 6), Городне, 13/4; Вишневе, 20/8, отвори розташовані під певним кутом, а отже, й стовпчики були похилими, що не є доцільним для опор. Нарешті, у чверті поховань з отворами перекриттів взагалі не зафіксовано.

Існує також думка, що ямки на дні поховальної камери були отворами від стовпчиків, які могли підтримувати мати на стінках. На заперечення цього зазначимо,

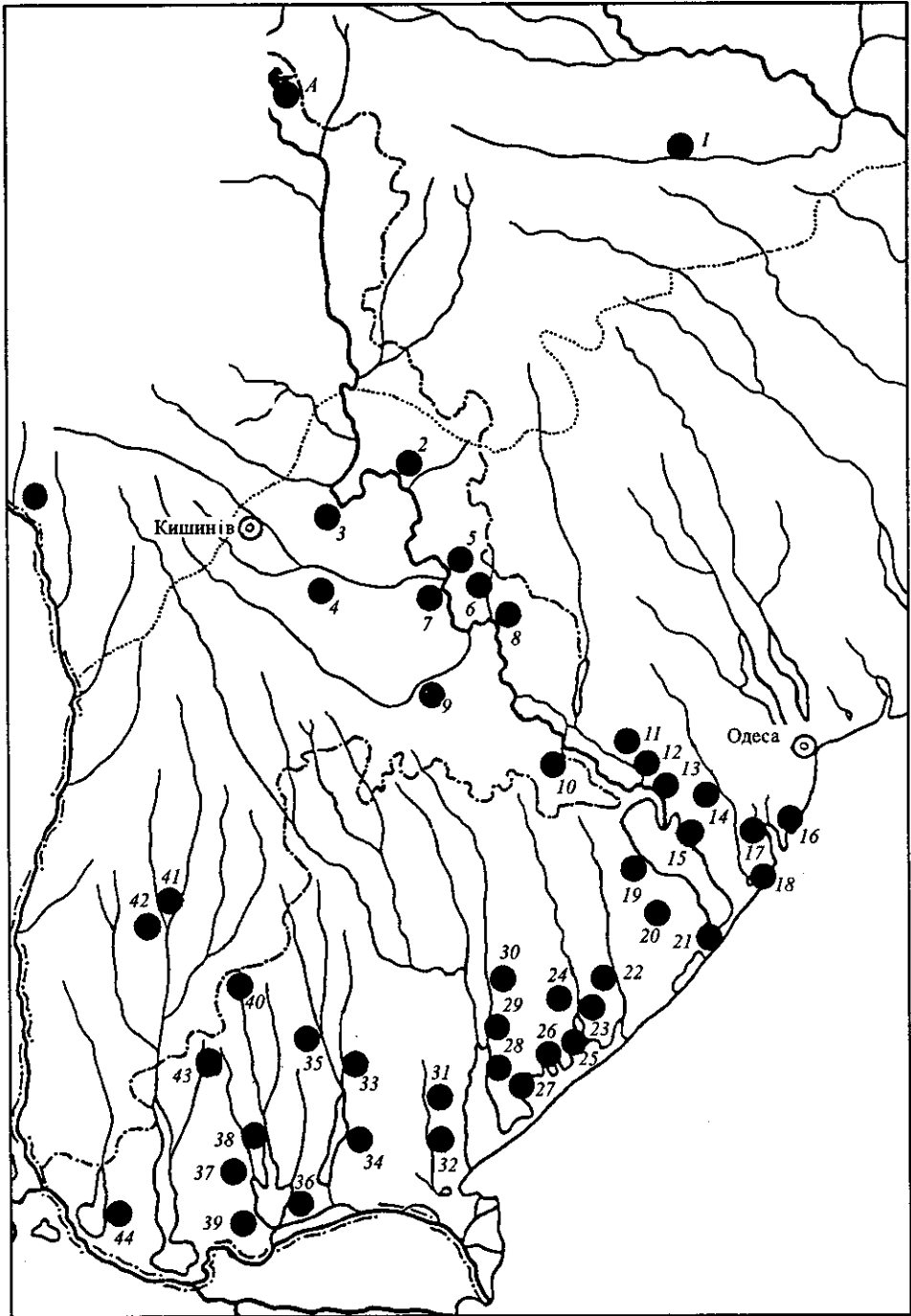

Рис. 1. Карта розміщення поховань з отворами у Північно-Західному Причорномор'ї: 1 — Гольма; 2 — Красне; 3 — Балабанешти; 4 — Кетроси; 5 — Бичок; 6 — Нікольське; 7 — Рошкани; 8 — Тирасполь; 9 — Каушани; 10 — Сланешти; 11 — Яськи; 12 — Мирне; 13 — Маяки; 14 — Петродолинське; 15 — Єфимівка; 16 — Санжейка; 17 — Нова Долина; 18 — Дальник; 19 — Турлаки; 20 — Семенівка; 21 — Каролино-Бугаз; 22 — Алкалія; 23 — Дивизія; 24 — Лиман; 25 — Жовтий Яр; 26 — Кочковате; 27 — Вишневе; 28 — Траповка; 29 — Новоселиця; 30 — Білолісся; 31 — Струмук; 32 — Нерушай; 33 — Холмське; 34 — Червоний Яр; 35 — Островне; 36 — Кислиця; 37 — Новокаменка; 38 — Утконосівка; 39 — Багате; 40 — Городне; 41 — Тараклія; 42 — Балабан; 43 — Кубей; 44 — Градешка; А — поховання Середнього Подністров'я: Дументи, Кам'янка, Корпач, Медвежа, Нові Дуруїтори, Чокилтени

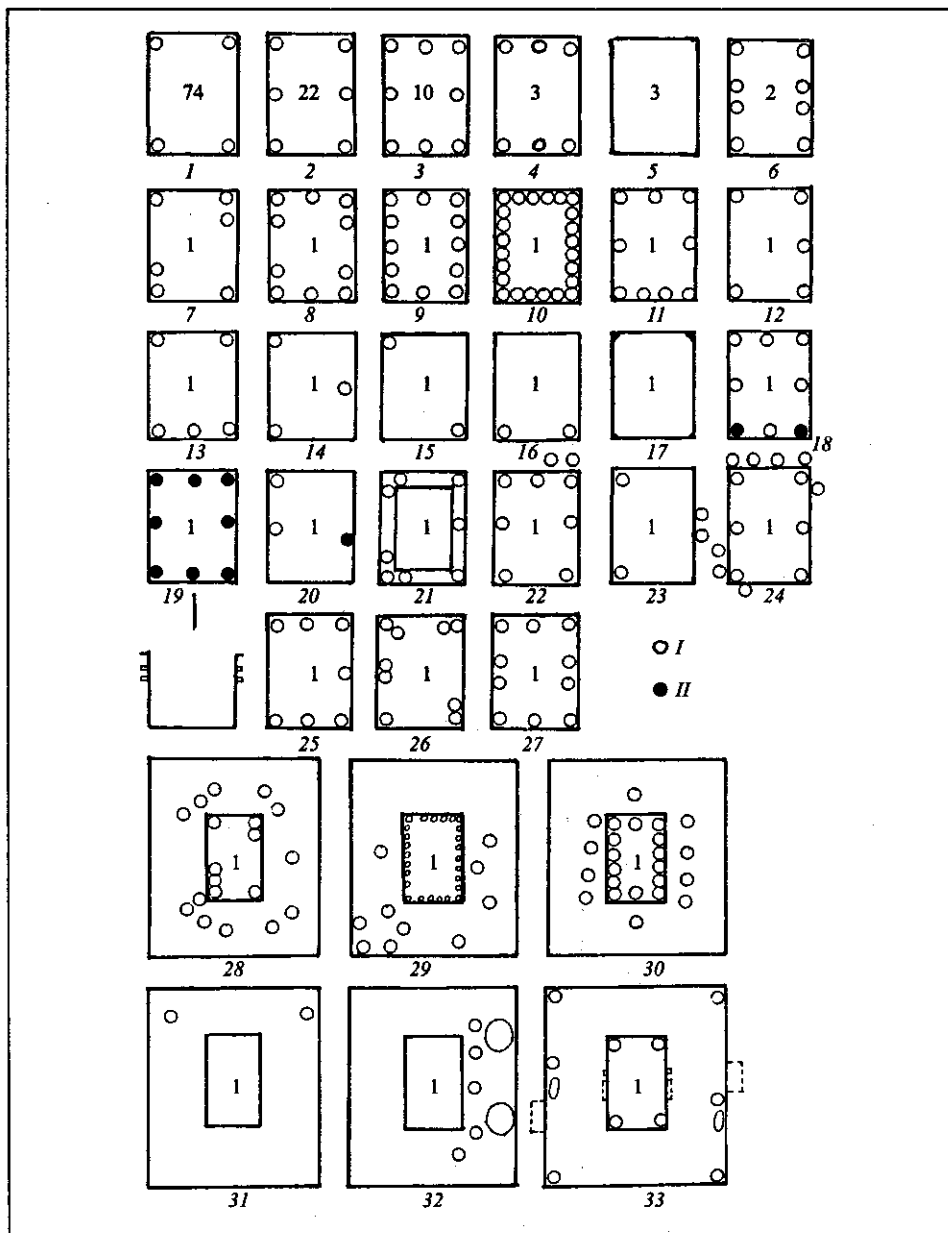

Рис. 2. Схема розміщення отворів у похованнях: 1—3 — найбільш розповсюдженні варіанти; 4 — Вишневе, 17/38, Кароліно-Бугаз, 3/2, Рошкани, 4/14; 5 — Жовтий Яр, 2/13, 3/3, Дивизія, 2/1; 6 — Кетроси, 1/3, 1/5; 7 — Новоселиця, — 19/11; 8 — Градешка, 6/1—1; 9 — Тараклія, 10/19; 10 — Балабан, 13/12; 11 — Яськи, 3/23; 12 — Гольма, 1/3; 13 — Маяки, 2/4; 14 — Лиман, 3А-57; 15 — Никольське, 7/33; 16 — Чокилтани, 4/4; 17 — Новоселиця, 20/8; 18 — Городне, 13/4; 19 — Траповка, 6/7; 20 — Корпач, 2/11; 21 — Нові Дуруїтори, 1/3; 22 — Холмське, 1/7; 23 — Корпач, 2/15; 24 — Корпач, 3/1; 25 — Нові Дуруїтори, 2/3; 26 — Каменка, 7/1; 27 — Красне, 9/19; 28 — Траповка 6/18; 29 — Городне, 136; 30 — Кетроси, 18; 31 — Червоний Яр, 1/5; 32 — Семенівка, 8/5; 33 — Білоліся, 3/24; отвори: I — вертикальний, II — горизонтальний

що у Південно-Західному Причорномор'ї випадки закріплення матів на стінках могил поодинокі (Корпач, 2/11, 3/1; Єфимівка, 2/2), а до того ж отвори розташовано не впритул до стінок, а на певній відстані. Отже, використання стовпчиків для притискання матів навряд чи є вірогідним.

Ареал ямних поховань з отворами не обмежується Північно-Західним Причорномор'ям. Ця деталь трапляється й на інших територіях (Побужжя, Степовий Крим,

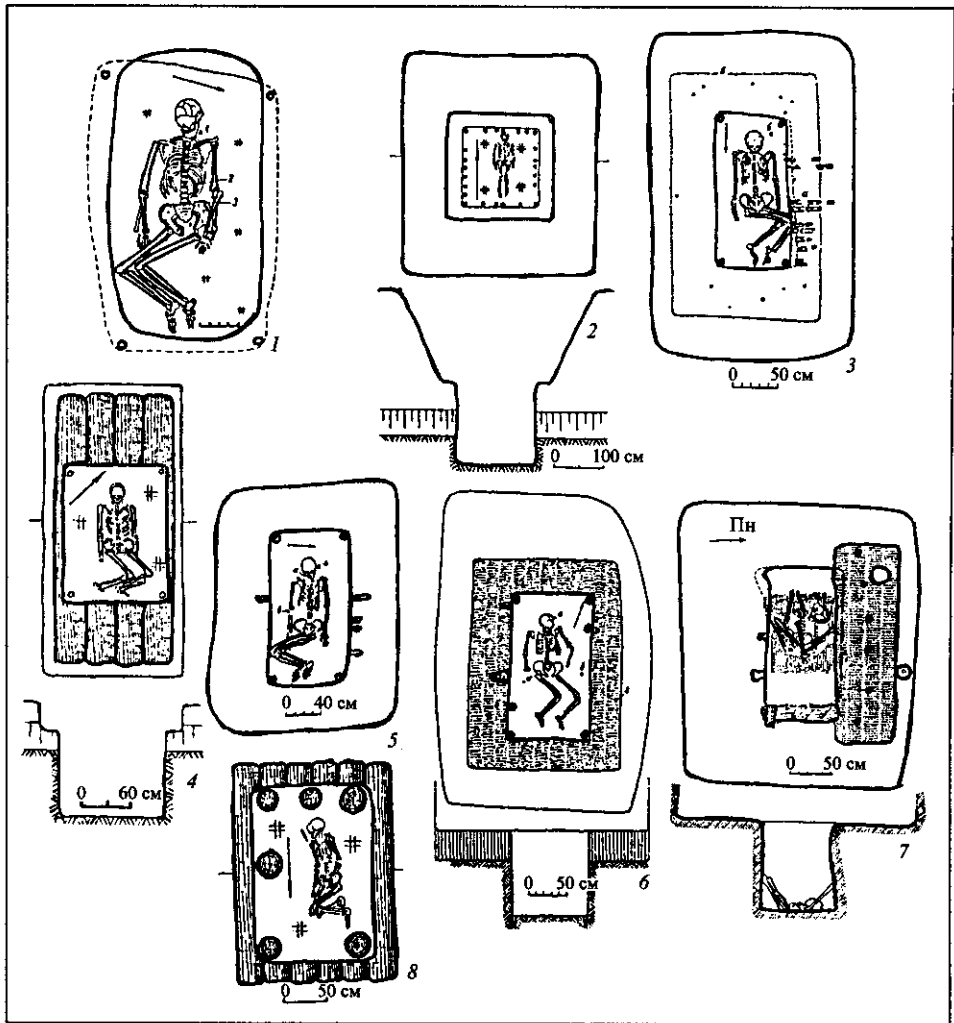

Рис. 3. Поховання з отворами: 1 — Корпач, 3/1; 2 — Балабан, 13/12; 3 — Траповка, 6/18; 4 — Каушани, 5/2; 5 — Траповка, 4/7; 6 — Новоселиця, 19/11; 7 — Семенівка, 8/5; 8 — Каушани, 1/10

Північно-Західне Приазов'я, Подніпров'я), але лише в останньому регіоні таких поховань відомо близько 20, у решти ж — одиниці. У різних регіонах розташування отворів має свої особливості. Наприклад, у Побужжі заглибини найчастіше фіксуються на дні поховальної камери, зрідка — на уступі, де розміщені безсистемно³. На теренах Поволжя у деяких ямно-полтавкінських комплексах кількість отворів є надзвичайно великою (інколи наближується до 100), розташовані вони несиметрично, на близькій відстані один від одного і значній глибині (30—50 см). Оскільки на стінках ям цих поховань подекуди зафіксовано залишки матів, припускалося, що саме для закріплення матів й використовували кілки⁴. У Північно-Західному Причорномор'ї лише два поховання чимось подібні до згаданих: Городне, 13/6 (рис. 2, 2б) та Балабан, 13/12 (рис. 3, 2).

У Подніпров'ї ямки розташовано досить безсистемно — вертикально чи під кутом 60—80°. Ще П. С. Риков звернув увагу на цю деталь поховального обряду, досліджуючи поховання поблизу м. Еліста, й запропонував уважати ямки залишками куреня, спорудженого над могилою⁵. Стосовно комплексів Подніпров'я такого ж погляду дотримувався А. В. Андросов. Він припускав, що після того як яму було викопано, в її дно встромляли кілки, верхні кінці яких з'єднували, внаслідок чого утворювалася конструкція, подібна до куреня, на яку можна було натягнути запану. Проте, оскільки жодна з ямок не містила залишків деревини, а у деяких випадках отвори були навіть накріті підстилкою (її залишки подекуди знаходили в отворах), дослідник припустив, що на певній стадії похорону «курінь» розбирали й кілки використо-

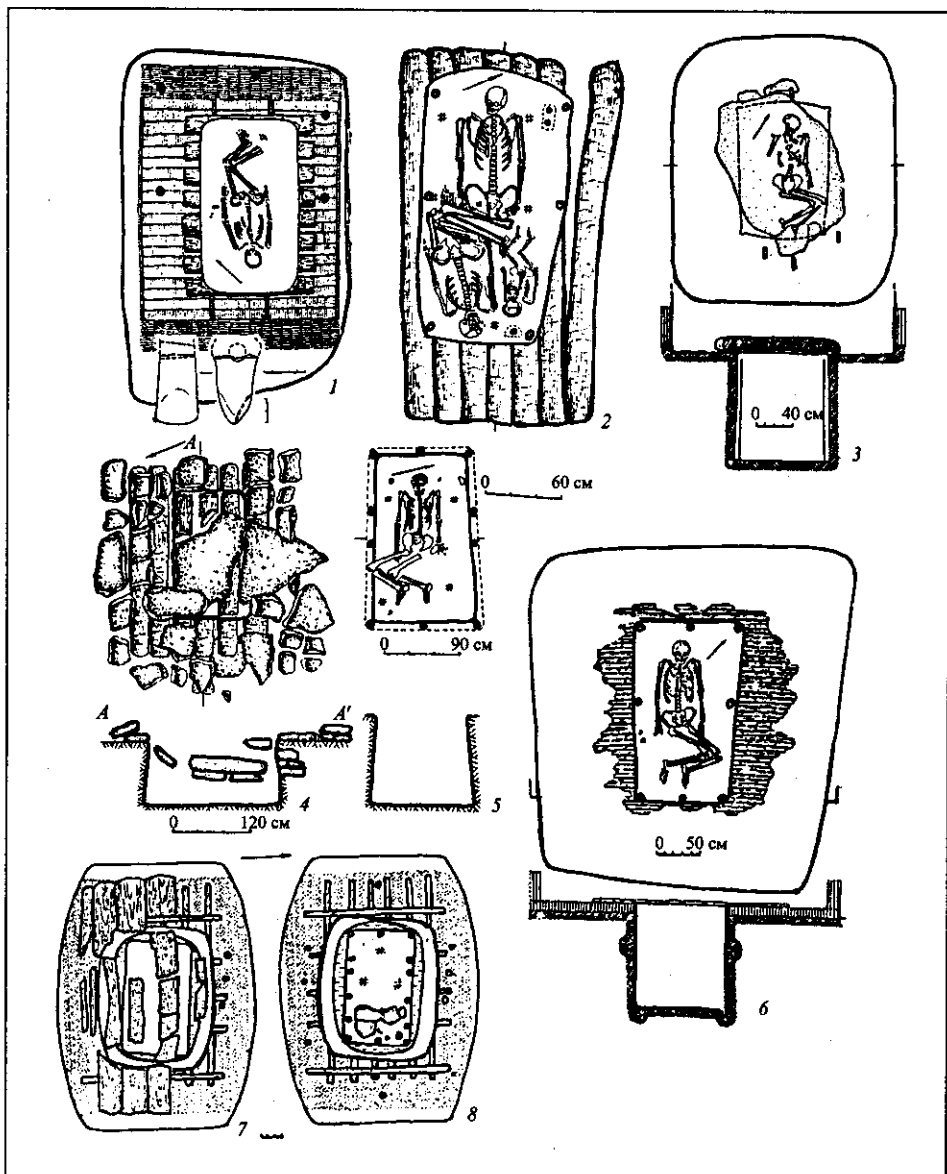

Рис. 4. Поховання з отворами: 1 — Семенівка 4/12; 2 — Красне 9/20; 3 — Новоселиця 20/8; 4 — Красне 9/19; 5 — Красне 9/19; 6 — Траповка 6/7; 7, 8 — Кетроси 1/8

ували для спорудження перекриття поховальної камери. Загалом А.В. Андросов зазначав, що встановлення кілків слід віднести до того типу обрядових дій, які були пов'язані або з підготовкою могили, або з операціями над мертвим тілом, які не відбуваються в археологічних реаліях⁶.

Варіанти розміщення 141 поховання з отворами (здебільшого вертикальними) наведено нижче.

I варіант. Найбільш розповсюдженим є розміщення 4 отворів по кутах поховальної камери — комплекси, або 52 % загалу (рис. 2, 1; 3, 1, 3—5). Ще три поховання мали вертикальні жолоби у кутах (рис. 2, 5; 4, 3).

II варіант. По одному отвору міститься у кутах, ще по одному — у середині довгих сторін — 23 комплекси, або 16 % (рис. 2, 2; 4, 2).

III варіант. Отворів вісім: чотири у кутах, а решта — посередині чотирьох сторін. Поховань — 10, або 7 % (рис. 2, 3; 4, 6).

IV варіант. Отворів шість: чотири по кутах, два — посередині коротких сторін. Зазначених поховань — 3, або 2,1 % (рис. 2, 4; 4, 2).

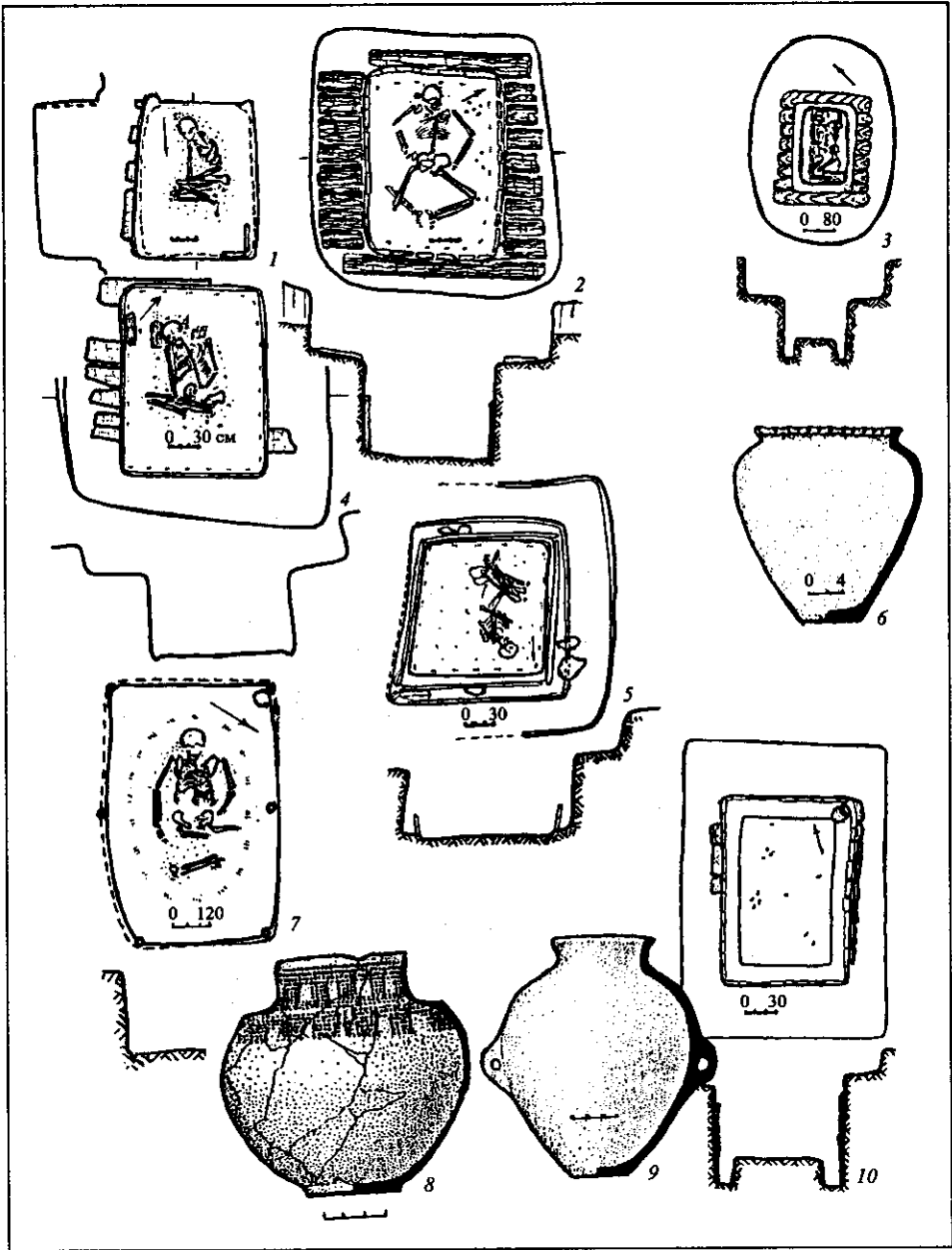

Рис. 5. Поховання з обкладкою стін дошками, з отворами: 1 — Каменка, 6/9; 2 — Каменка, 6/13; 3, 6 — Тирасполь, 3/19; 4 — Каменка, 6/27; 5 — Каменка, 3/6; 7, 8 — Каменка, 3/14; 9, 10 — Каменка, 3/13

Варіант. Отворів вісім: чотири по кутах, по два — вздовж довгих сторін. Враховано 2 поховання, або 1,4 % (рис. 2, 6; 4, 5).

У той же час відоме поховання із залишками великих стовпів, але без отворів — Каушани, 1/10 (рис. 3, 8).

Серед облічених поховань 29 (20,7 %) супроводжувались курганными насипами. У дев'яти випадках впускні поховання перекривала досипка. Поховань з уступами — 66, або 48,2 %, у 80 випадках (56,7 % загалом) простежено перекриття. При цьому 48 комплексів мали дерев'яне перекриття, 14 — мали залишки дерева, 17 — були з кам'яним перекриттям, а 6 поховань — з перекриттям із дерева та каменю. Антропоморфні стели входили до складу 11 поховань, в одному разі (Утконосівка, 1/6) стела мала зображення. Якщо поховання було основним, то мерця найчастіше орієнтували головою на захід. Лише у 8 випадках орієнтація була східною.

Поша похованого встановлена у 102 комплексах. Ще 4 поховання містили розчленований кістяк, і було кенотафом, у решті випадків кістяки повністю чи частково зруйновано.

Поховані I обрядової групи (за С.В. Яровим) ⁷ у зведенні — 79,5 %, II обрядової групи — 17,6 %; при цьому комплексів, де небіжчика покладено на спині з нахилом у правий бік, — 12,7 %, з нахилом у лівий бік — 4,9 %. Поховані III обрядової групи у зведенні немає жодного. У двох випадках мерця було розміщено сидячи (Семенівка, 8/5; Білолісся, 6/4).

Три поховання були парними (дорослого з дитиною), одне (рис. 4, 2) містило залишки трьох небіжчиків: чоловіка, жінки та дитини (Красне, 9/20). В одній могилі було покладено двох розчленованих небіжчиків з імітацією анатомічного порядку (Тирасполь, 1/13), ще в одній могилі таким же чином розміщено трьох небіжчиків (Тирасполь, 1/12).

За невеликої кількості антропологічних визначень можна зауважити, що серед мерців були й чоловіки, й жінки, й діти. У трьох випадках є дані щодо віку похованих: чоловік 25—35 років, жінка — 35—40, чоловік 45—55 років. Без урахування парних відомо 15 дитячих поховань. До того ж 5 дитячих поховань супроводжувалися курганним насипом.

Дві третини уступів могильних ям мали розмір, більший за середній для пам'яток регіону ⁸, а саме — завдовжки від 3 до 6 м. Серед поховальних камер без уступів також близько двох третин мали розмір, більший за середньостатистичний, але не такою мірою, як у випадках з уступами: їх довжина коливалася від 1,8 до 2,2 м. Лише поховання з Никольського, 7/33 мало яму завдовжки 2,6 м, але це може бути пов'язано з тим, що яма містила залишки воза.

У третини поховань (28,3 %) є знайдений інвентар. Його розгляд дозволив констатувати наявність деяких особливостей у масиві поховань з отворами. Зокрема, середньостатистичний показник знахідок прикрас у ямних комплексах Північно-Західного Причорномор'я становить 18 %. Натомість у згаданій групі цей показник досягає 50 %, тобто майже удвічі більший за середній. Додамо, що найчастіше (14 випадків, або 46,6 %) поховання групи з отворами містили срібні скроневі підвіски. Разом з тим лише два поховання, що супроводжувалися інвентарем, містили посудини — кулеподібну амфору з ручками (Тараклія, 10/19), та кулеподібну орнаментовану (Каменка, 3/14) (рис. 5, 8). Це становить лише 6 % інвентарних комплексів масиву поховань з отворами; у той же час середньостатистичний показник знахідок кераміки у комплексах з інвентарем регіону сягає 41 % ¹⁰. У шести похованнях з ямками невизначені керамічні фрагменти знайдено у засипці поховальної камери, що не дозволяє уважати їх інвентарем. У похованнях з Яссок, 5/28 фрагмент посудини лежав на лобній кістці небіжчика, отже він навряд чи може бути трактованим як супроводжувальний інвентар і мав, певно, особливу семантику.

Таким чином, поховання з отворами вирізняються з усього загалу ямних комплексів регіону майже повною відсутністю керамічних посудин й домінуванням у складі поховального інвентарю прикрас, здебільшого срібних спіралей. В цілому ж інвентар розглянутих комплексів такий: срібні спіралі (14), скроневі підвіски, як спіральні, так і у вигляді пронизок (4), мідний браслет (1), мідні пронизки (1), мідний ніж (1), крем'яний серпоподібний ніж (1), скребок (1), кістки без слідів обробки (2), відшліфована кістка (1), астрагали (2), молоточкоподібна булавка (1), керамічний посуд (2). До складу поховального інвентарю ми не віднесли 2 вістря стріл з крем'яно, які знаходилися серед кісток небіжчика. Додамо, що 7 поховань містили залишки возів, 2 — ноші. Ці речі пов'язані з ритуальними діями під час похорону чи з уявленнями про подорож мерця у потойбічний світ, отож навряд чи їх слід змішувати з власно поховальним інвентарем.

Неординарні елементи бачимо й серед проявів дій щодо оформлення поховальної камери. Її стіни подекуди побілено, обмазано глиною, обпалено: у двох випадках над похованням зведено купол з материкової глини (Балабанешти, 1/12; Балабан, 13/15). Частими є знахідки золи чи вуглин на перекритті. Із 7 похованнями пов'язані рви: два з них були основні (Каменка М., 1/8; Яськи, 5/23, з 4 — другий насип (Тирасполь, 3/12, 3/13; Білолісся, 3/7, 3/8, з одним дитячим — третій насип (Чокілтени, 5 7).

Підсумовуючи усе зазначене, можна дійти висновку, що поховання з отворами часто характеризуються набором ознак соціальної неординарності, зокрема кількістю вкладеної праці (розміри уступів та поховальних камер, наявність насипів та досипок), типом інвентарю та його своєрідністю.

Разом з тим зіставлення поховань та жител різних народів виявляє їх певний взаємозв'язок як у плані релігійних уявлень, так і на рівні знакових систем, коли об'єкти постають як бінарна опозиція «житло — могила», що тотожно опозиції «життя — смерть» і т. п. Вірогідно, що отвори на дні поховальної камери є залишками дерев'яних конструкцій, які імітували житла. Подібним чином розташовано ямки, які є залишками споруд і фіксуються на поселеннях різних часів. Добре відомо, що у каркасних житлах найбільш яскраво виявляється залежність матеріалу й конструктивних прийомів від природних умов та господарсько-культурного типу, а тому їх тотожні форми можна спостерігати на широкому просторі у різноетнічних народів¹¹. Слід зазначити, що загальноприйнятих назв для різних варіантів каркасних споруд немає. Подекуди усі розбірні чи переносні споруди вважаються юртами¹². Згідно з іншим поглядом, юрта — це житло з розборно-складчастим остовом, так звана ґратчаста юрта; натомість житло з каркасом, утвореним похилими жердинами, слід уважати чумом, а житло з напівсферично зігнутих жердин — куренем¹³.

У нашому випадку, виходячи з систем розташування отворів, можна припустити наявність у населення ямної культури кількох типів будов, моделі яких споруджували над похованнями.

I тип. Пірамідальне або зрізано-пірамідальне житло з нахиленими усередину стоячками, ямки від яких розташовано під певним кутом до вертикалі, а кількість стояків коливається від 3 до 7 (рис. 6, 1). Житла такого типу зафіксовано у різних народів від скіфів¹⁴ до середньовічних номадів¹⁵.

II тип. Представлений трьома можливими варіантами. По-перше, це споруда з 4—8 жердин, вбитих вертикально, й прилаштованого до них накриття (рис. 5, 2б). Такі конструкції зафіксовано *in situ* у двох похованнях Кароліно-Бугазького могильника¹⁶ (Одеська обл.). Прямокутні шатра типу навісів використовуються деякими сучасними іраномовними скотарями¹⁷. Зокрема, житла будують таким чином: по кутах вбивають жердини, зверху на них закріплюють горизонтальні дошки, які вистеляють матами й присипають землею; стіни роблять з матів¹⁸.

Верхні кінці жердин зазначеної споруди загинають усередину й закріплюють на квадратній чи круглій рамі. Дерев'яний каркас при цьому має знизу майже вертикальні стінки, всередині — злегка похилі, а зверху переходять у напівсферичну покрівлю (рис. 6, 2а). Такий тип жител також досить розповсюджений серед скотарських народів¹⁹.

Третій варіант — це легке наземне каркасне житло, подібне до середньоазійської кибитки, балагану народів Сибіру, нанайських літовищ, а також коробів возів ямної культури. Каркас такого житла, дуже стародавнього походження, являв собою напівсферичну будову з устромлених у землю зігнутих дугою жердин (рис. 6, 3, 5). І.Ф. Ковальова, розглядаючи енеолітичне поховання з Новоолександрівського кургану (Дніпровське Надпорожжя), припустила, що могильна споруда імітувала тип такого саме житла. Жердини каркасу було з'єднано ремінцями або мотузками, як це робилося в якутських юртах та вігвамах північноамериканських індіанців, а у наш час — у коробах возів²⁰. Не можна виключати й того, що у могилі взагалі було встановлено короб воза — престижного засобу пересування мерця у потойбічний світ, адже є певний типологічний зв'язок між каркасом новоолександрівської споруди й каркасом воза, знайденого у пізньоямному похованні поблизу Кривого Рогу²¹. Щоправда, в енеолітичній могилі жердини не вбивали у землю, а закріплювали двома щільно прилеглими одна до одної планками, покладеними у канавки, що були викопані у землі (рис. 6, 6). До речі, на південному заході України відомо близько 10 поховань з канавками по периметру поховальної камери (Бараново, 1/3; Траповка, 4/13 та ін.). В одному випадку (Нові Дуруїтори, 1/3, Молдова) отвори виявлено саме у канавці (рис. 2, 21).

III тип. Землянка чи напівземлянка каркасно-стовпної конструкції з двосхилим дахом. Наявність таких жител можна припустити, розглядаючи систему розміщення отворів у похованні з Кетрос, 1/8 (рис. 4, 7, 8). На дні поховальної камери зафіксовано 14 отворів — по 6 вздовж довгих сторін і по одній — посередині коротких. На уступі вздовж довгих сторін знаходилося по 4 отвори, а вздовж коротких — також по одному. Деякі з отворів на уступі було закрито деревинами перекриття, покладеного, ймовірно, після того, як конструкцію було розібрано.

Дослідники зазначають, що житла усіх кочових народів розвивалося в одному напрямі: спочатку напівземлянки з плетеними стінками, потім — з дощаними й, нарешті, з'явилися зрубні будівлі²². Способи будівництва жител каркасно-стовпної конструкції досить однотипні на великих територіях й у різних народів. За такої тех-

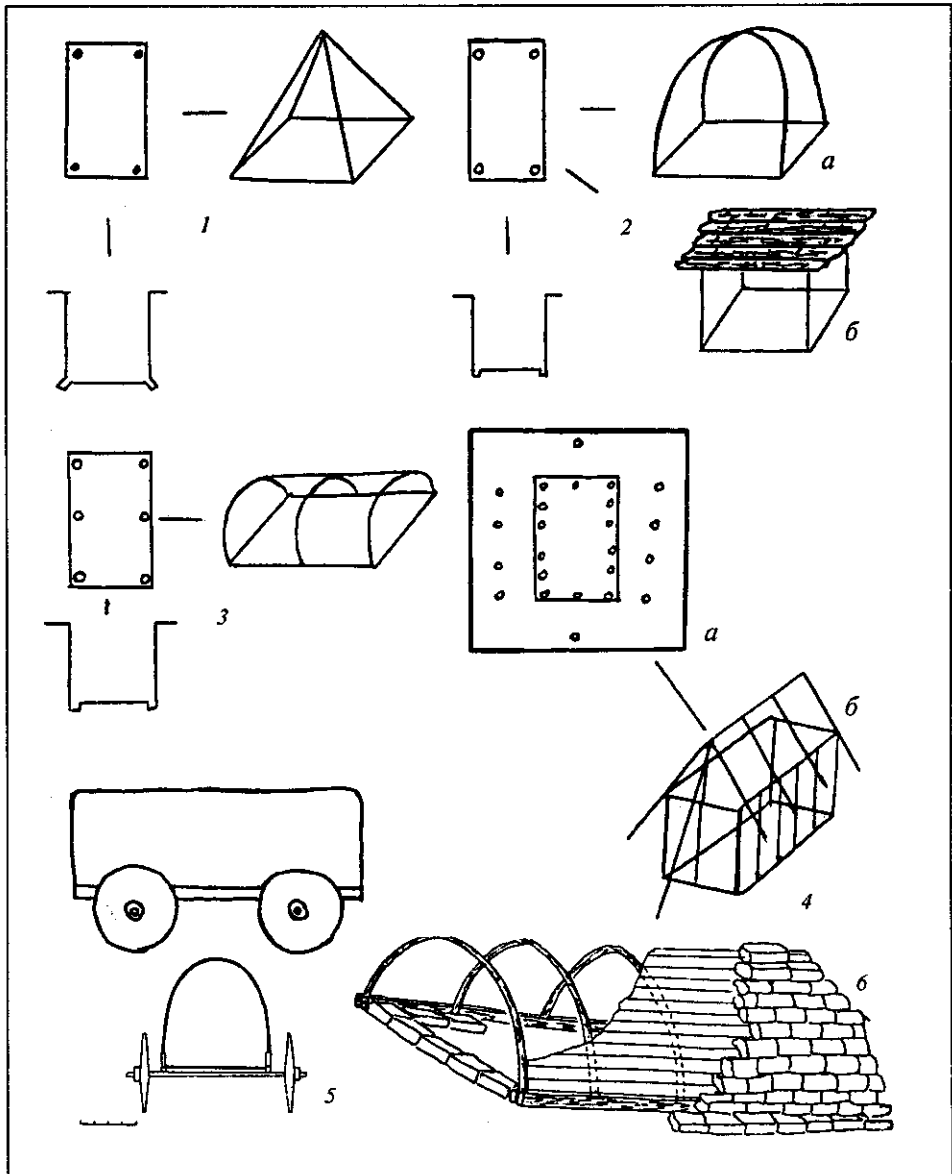

Рис. 6. Варіанти реконструкції жител (1—4), возка (5), за А.А. Мельник, І.Л. Сердюковою, та неолітичного поховання (6), за І.Ф. Ковальновою

ніки застосовували опорні стовпи для підтримування стін, стелі, даху. Кількість цих стовпів могла бути різною. Під час спорудження двосхилого даху жердини спиралі одним кінцем на матицю, що підтримувалася стовпами, розташованими біля торцевих стінок, а другим — на стіні чи ґрунт (рис. 6, 4 а, б). Якщо стіни були плетеними, то між опорними стовпами вбивали жердини, які тримали пліт. Ймовірно, 14 отворів на дні поховальної камери залишилися від опорних стовпів та жердин плоту, залишки якого зафіксовано на стінках поховальної камери, обмазані глиною. Розташування ямок на уступі вказує на те, що дах був двосхилим: жердини спиралися на ґрунт по чотири вздовж кожної з довгих сторін, а жердини вздовж коротких сторін підтримували матицю. Розглянуте поховання було кенотафом; у його південно-західному куті спостерігали скупчення золи, у східному — перегородку з чотирьох вертикально встановлених каменів, всередині якої лежали кістяна мотика, відбійник-розтиральник з гальки й пофарбований вохрою хребець коня²³.

Близько 10 поховань характеризуються безсистемним розміщенням отворів.

Отже, віднести їх до якоїсь із запропонованих груп не можна. Важко інтерпретувати й поховання, де отвори на дні поховальної камери доповнені отворами на стінках та уступі (Білолісся, 3/24; рис. 2, 33). Поховання з Трапівки, 6/7 (рис. 4, 6), де отвори було розташовано на дні (у кутах та посередині сторін) і по кутах ями в стінках на відстані 0,7 м від дна, було вже розглянуто як могила із залишками шатра у вигляді зрізаної піраміди, стінки якої мали форму трапеції²⁴.

Можливо, до залишків жител належить декілька поховань, де по стінках знайдено залишки дощок, як вертикальні, так і горизонтальні (рис. 5, 1—6, 9, 10). Це поховання з Каменки, 3/6, 3/13, 3/14, 6/9, 6/13, 6/27 та з Тирасполя, 3/19.

Виникає ще одне питання: чому житла, ймовірно імітації яких демонструють поховання, самі досі не знайдено? У Північно-Західному Причорномор'ї ще не досліджено жодного поселення доби ранньої та середньої бронзи. Довгочасні поселення тут виникають лише за часів сабатинівської культури. Можливо, населення ямної культури вело рухоме життя, а тому сліди короточасного мешкання на певних місцях швидко зникали. Проте запропоновано й іншу гіпотезу, згідно з якою поселення все ж могли існувати, але вони розташовувалися на високих терасах, де верхній шар ґрунту не зберігся, а тому, якщо житла не були сильно заглибленими у землю, їх неможливо простежити²⁵. Не можна повністю виключити й того, що носії ямної культури зсипали побутові залишки у ями, й на поверхні культурний шар майже не утворювався. Така ситуація, зокрема, мала місце на поселенні усаївської культури Маяки²⁶. Отже, відсутність поселень ямної культури сама по собі не може бути аргументом на користь того, що жител це населення не будувало, тим більше, що на інших територіях вони відомі²⁷. Та й взагалі не зафіксовано жодного скотарського народу, який би не використовував того чи іншого типу жител.

ДОДАТОК

Перелік поховань ямної культури Північно-Західного Причорномор'я з отворами

Україна:

Алканія 33/4; Білолісся, 3/20, 3/23, 3/24, 3/25, 3/27, 4/1, 4/7, 6/4, 7/3, 7/4, 7/8, 11/8; Багате, 2/9; Вишневе, 17/4, 17/19, 17/38, 17/42, 25/4, 52/14, 53/3, 56/4; Гольма, 1/3, 3/2; Градешка, 6/1-1; Дальник, 1/6, 1/7, 2/9; Дивізія, 2/1, 2/7, 2/12, 5/8, 6/1; Єфимівка, 2/2, 2/9; Жовтий Яр, 1/5, 1/6, 1/14, 2/13, 3/7, 3/8, 5/15, 7/3; Кароліно-Бугаз, 1/14, 3/2; Катаржино, 1/9; Кислиця, 8/9; Кочковате, 25/4; Кубей, 22/7; Лиман, 3А 57, 7/3; Маяки, 1/11, 1/16, 2/4; Мирне, 1/8, 1/10; Нерушай, 10/15, 10/16; Нова Долина, 1/3, 1/4; Новокаменка, 1/1, 1/8; Новоселиця, 19/11, 19/16, 19/17, 20/1, 20/8, 21/1, 21/3; Островне, 2/8; Горodne, 13/4, 13/6; Санжейка, 1/8; Семенівка, 8/5, 14/12; Траповка, 4/7, 6/7, 6/18; Турлаки, 2/9; Утконівська, 1/6; Холмське, 1/7, 1/19; Червоний Яр, 1/5; Яськи, 3/2, 3/4, 5/22, 5/23, 5/28, 1/24.

Молдова:

Балабан, 13/12; Балабанешти, 1/12, 2/1; Бичок, 1/6, 1/8; Демени, 3/2, 3/5; Каменка, 1/7, 1/8, 2/5, 3/1, 3/14, 3/17, 6/27, 7/1, 7/3, 7/12; Каушани, 5/2; Кетроси, 1/3, 1/5, 1/8; Корпач, 2/11, 2/15, 3/2, 3/1; Красне, 9/19, 9/20; Медвежа, 5/4; Нікольське, 7/33; Нові Дуруітори, 1/3, 1/5, 2/1, 2/3, 2/4; Оланешти, 1/29; Петрешти, 3/9; Рошкани, 1/1, 1/3, 1/19, 2/3, 4/14; Тараклія, П 1/9, 3/7, 10/18, 10/19; Тирасполь, 1/12, 1/13, 1/18; Чокилтяни, 3/3, 4/4, 5/6, 5/7.

¹ *Иванова С.В.* О конструктивных особенностях погребений ямной культуры // Актуальные проблемы историко-археологических исследований: Тез. докл. конф. молодых ученых. — Киев, 1987. — С. 59—60.

² *Яровой Е.В.* Погребальный обряд некоторых скотоводческих племен Среднего Прута // Курганы в зонах новостроек Молдавии. — Кишинев, 1984. — С. 68.

³ *Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н.* Ямная культурно-историческая общность (южнобугский вариант). — Киев, 1986. — С. 109, 111; 114, 115.

⁴ *Васильев И.Б.* Могильник ямно-полтавского времени у с. Утевка в Среднем Поволжье // Археология Восточно-Европейской лесостепи. — Воронеж, 1980. — С. 32—59.

⁵ *Рыков П.С.* Погребения в шалашах // Из истории докапиталистических формаций. — М.; Л., 1933. — ИГАИМК. — Вып. 100. — С. 203—209.

⁶ Андросов А.В. Курган эпохи бронзы у с. Новый Мир // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1986. — С. 76.

⁷ Яровой Е.В. Древнейшие скотоводческие племена юго-запада СССР. — Кишинев, 1985.

⁸ Про середньостатистичні параметри ямних поховань див.: С.В. Иванова, В.В. Цимиданов. О социологической интерпретации погребений с повозками ямной культурно-исторической общности // Археол. альманах. — 1933. — № 2. — С. 23—35.

⁹ Яровой Е.В. Древнейшие скотоводческие племена... — С. 77.

¹⁰ Яровой Е.В. Там само. — С. 77.

¹¹ Мухаметшин Ю.Г. Традиционное жилище татар Среднего Поволжья и Приуралья // К вопросу этнической истории татарского народа. — Казань, 1985. — С. 86—100.

¹² Нечаева Л.Г. О жилище кочевников юга Европы в железном веке (I тыс. лет до н. э. — первая половина II тыс. лет н. э.) // Древнее жилище народов Восточной Европы. — М., 1975. — С. 7—49.

¹³ Вайнштейн С.И. Проблемы истории жилища степных кочевников Евразии // Советская этнография. — 1976. — № 4. — С. 42—62.

¹⁴ Геродот. История в девяти книгах. — Л., 1972. — С. 205.

¹⁵ Плетнева С.А. От кочевий к городам. — М., 1967. — С. 52.

¹⁶ Загинайло А.Г., Черняков И.Т., Петренко В.Г. Каролино-Бугазский могильник // Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. — Киев, 1987. — С. 99—108.

¹⁷ Народы Кавказа. — М., 1962. — Т. 2. — С. 606—607.

¹⁸ Аристова Т.Ф. Очерк культуры и быта курдских крестьян Ирана // Переднеазиатский этнографический сборник. — М., 1958. — Вып. 1. — С. 237.

¹⁹ Вайнштейн С.И. Вказ. праця. — С. 45.

²⁰ Ковалева И.Ф. Новоалександровский энеолитический курган в Днепровском Надпорожье // Древности Степного Причерноморья и Крыма. — Запорожье, 1991. — Вып. 2. — С. 30—38.

²¹ Мельник А.А., Сердюкова И.Л. Реконструкция повозки ямной культуры // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — Киев, 1988. — С. 118—124.

²² Плетнева С.А. Вказ. праця. — С. 59.

²³ Яровой Е.В. Охранные раскопки у с. Кетросы // Первобытные древности Молдавии. — Кишинев, 1983. — С. 110—128.

²⁴ Субботин Л.В., Островерхов А.С., Дзиговский А.Н. Археологические древности Буджака. — Одесса, 1995. — С. 49.

²⁵ Петренко В.Г. Усаговская локальная группа // Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. — Киев, 1989. — С. 121.

²⁶ Петренко В.Г. Вказ. праця.

²⁷ Шапошникова О.Г. Ямная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР. — 1984. — Т. I. — С. 339—343, 349.

Одержано 12.01.2001

С.В. Иванова

ПОГРЕБЕНИЯ С ОТВЕРСТИЯМИ ОТ ЖЕРДЕЙ В ЯМНОЙ КУЛЬТУРЕ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

В статье рассматривается своеобразная группа ямных погребений, которые характеризуются наличием отверстий на дне, стенках или уступе могилы. Всесторонний анализ этих погребений позволяет констатировать их социально-неординарный характер, а также предположить, что отверстия являлись следами деревянных конструкций, которые имитировали жилище. Предполагаются возможные варианты реконструкций различных типов жилищ степного населения ямного времени.

S.V. Ivanova

BURIALS WITH APERTURES FROM POLES IN THE PIT CULTURE OF THE NORTH-WEST BLACK SEA REGION

The article deals with the original group of pit-like burials characterized by apertures from poles on the bottom, walls, and sides of a tomb. The profound analysis of this pattern allows us to fix their socially unordinary character. Maybe, these apertures are the traces of wooden constructions, which imitated a dwelling. Possible variants of reconstruction of various types of dwellings of the steppe population of the pit time are proposed.